

доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

16. Рішення Конституційного Суду України від 22.09.2005 № 5-рп/2005 «У справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05?nreg=v005p710-05&find=1&text=%>.

17. Кудрявцев Ю. А. Демократия как разновидность политического режима (теоретико-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кудрявцев Ю. А. – СПб., 2002. – 198 с.

УДК 347.965:342.1(477) “19/20”

Павлусів Н. М., доцент кафедри загальної теорії держави і права ЛьвДУВС

## Образи “неправа”, форм його прояву та подолання: “злочин”, “покарання”, “вина”

Досліджено тематику прояву та варіанти подолання загальновідомих понять – злочин, покарання та вина у творчості українських письменників.

**Ключові слова:** образ неправа, філософія права, відповідальність.

Исследована тематика проявления и варианты преодоления общеизвестных понятий - преступление, наказание и вина в творчестве украинских писателей.

**Ключевые слова:** образ неправа, философия права, ответственность.

Researched topics of display options and overcome the well-known concepts - crime, punishment and guilt in the work of Ukrainian writers.

**Tags:** image wrong, philosophy of law, responsibility.

Правова реальність є багатовимірним та багатограним утворенням. Право є непізнаним і нерозгаданим феноменом, з яким ми постійно маємо справу як на побутовому рівні, так і на рівні теоретичних побудов. Той, хто професійно займається правом та юриспруденцією, теж не може дати відповіді на поставлене запитання про природу права. Ще на початку ХХ ст.. Є. Спекторський виголосив актуальні слова на сьогодні: «Юристам здається, що вони знають, з якою реальністю мають справу лише до того часу, доки їх не запитують про це. Якщо ж їх запитують, то їм уже або самим потрібно запитувати і дивуватися, або з необхідності вирішувати одне із найважчих питань теорії пізнання» [6, с.84].

У вітчизняній гуманітарній науці утвердилося розуміння права як надзвичайно складного, багатоаспектного явища, яке має найрізноманітніші вияви, історичні залежності, причини та джерела свого існування. Право не може бути зведене до закону, оскільки воно є вираженням співвідношення добра і зла, належного та суцього у соціальної реальності. Різні підходи до розуміння природи права представлені сучасними українськими філософами права. Зокрема, знаний вітчизняний філософ права М. Костицький наголошує на ідеальному характері права, і тому воно не може спостерігатися відчутно. В нього немає визначеного місця у фізичному просторі.

Воно нематеріальне, тобто недоступне людині для сенсорного відображення, сприйняття через органи відчуття, його не можна виміряти і зважити. Суттю права є справедливість, рівність, свобода [2, с.23]. В. Бачинін також вказує, що зміст права становить не фізично відчутна предметність, а норми, цінності та розуміння [1, с. 157].

Особливе значення художньої літератури у відображенні правової дійсності, роль художньої літератури у збереженні соціального досвіду та поясненні правових механізмів певного історичного етапу розвитку правової регуляції сьогодні уже ні в кого не викликає сумніву. Кожний письменник вбирає в себе і відображає у творах і ментально-національні особливості суспільства, в межах якого протікає його творче життя, а тому кожний художній твір є символічною презентацією історичного контексту, ідеологічного-настановчого універсуму цього суспільства.

**Образ „кривди” як заперечення права.** Зрозуміти природно-правову інтерпретацію права у творчості письменників можна на основі діалектичної пари „правда” та „кривда”. Першу ми ототожнюємо з „правом” як „ідеєю права”, другу – із запереченням права – „неправом” (термін і поняття, обґрунтовані у „Філософії права” Г.В.Ф. Гегеля): *«Степан зустрів тут кількох земляків, розповів їм своє горе, і всі вирішили, що його покарали і несправедливо, і дуже гостро, що йому зробили велику кривду, та давали всілякі ради, наче на біль зубів»* [11, с.17]. Зауважимо, що у цій діалектичній парі присутня соціально-змістовна інтерпретація категорії права: *„Ані у пана, ані у попа, ані у старости, ані в суді нема вашої правди. Там усюди купована правда, усюди фальшивство, всюди кривда”* [7, с.292];

Однією з найновіших спроб формулювання всезагального поняття права у вітчизняній правовій науці є його аксіологізація на найвищому рівні абстрагування оціночних суджень: право саме як критерій оцінювання дійсності. Тому кваліфікація, оцінка того чи іншого явища як правового означає визначення його позитивної значущості для носія відповідної правосвідомості. І навпаки, оцінка явища як „неправа” вказує на його шкідливість для фізичної та соціальної діяльності суб’єкта такого оцінювання.

Природно-правовий детермінізм, поміж іншим, полягав і в тому, що „кривда” як форма неправа повинна бути заперечена – „знята”, при цьому прояв жорстокості при її „знятті” неправом не є. Такий діалектичний перехід „неправа” у „право” відображений в образі „помсти” („помста” як „покарання”): *„От коли б так установилося: сталося комусь кривда, і зараз же треба було помсти як чинника рівноваги. Тоді була б інша річ, тоді було би легко”* [8, с.243]; *«У його серці відізналися страшна лють, біль від заподіяної кривди, тим більше, що сам не почував у собі сили, щоб за неї помститись»* [11, с.13]; *«- То нас обдурили! – закричали емігранти. – Ми нашої кривди не подаруємо»* [9, с.292]. У наступному образі з великою виразністю розкрито природно-правову, морально-етичну сутність образу „кривди” як відображення неправа: *«Твої гроші людською кривдою набуті, і я їх не хочу. А шкода, що ти собі скоріше не нагадав, що гріх людей убивати, бо був би-сь не убив стільки людей, що в твою петлю засилились. Тебе не гріх убити! А чому убивають скаженого пса? Аби людям не шкодив!»* [9, с.320]; *«Його дуже гнітило і гнівило те, що взяли з нього більше, ніж мали право взяти. - Обдерли мене гівши татар... і треба мені було ціле літо так тяжко працювати та виставляти своє життя на небезпеку, щоб староста зі своїми посіпаками моєю працю поживився!... мені серце кривиться від такої кривди»* [12, с. 322].

Принагідно зробимо декілька застережень концептуально-методологічного

характеру, без урахування яких, як видається, буде неможливо з належною глибиною інтерпретувати художні образи відповідних правових феноменів.

Надзвичайно складною філософсько-правовою проблемою є діалектика трансформації природно-правової категорії „неправа” у формально визначене поняття „злочину”. Адже позитивне право може бути *несправедливим*, тобто саме позбавлене атрибуту правості. Відтак криміналізація діяння, яка передбачає і визначення відповідного покарання, замість слугувати меті подолання, „зняття” неправа, сама перетворюється на феномен „неправа” — „кривду”, як це відображено в ряді проаналізованих нижче образів.

Категорія „неправа”, так і поняття злочину як конструкції позитивного права є похідними від праворозуміння, яке, як відомо, відрізняється у представників різних соціальних прошарків, насамперед у пригноблених та у привілейованих.

**Образи злочину та злочинця.** Наведеними положеннями, як видається, можна пояснити, чому народна правосвідомість у переважній більшості випадків з симпатією ставилася до осіб, які з точки зору позитивного права вважалися злочинцями: *«-Ти, Юро, коли згадаєш, що ти батька відвідував у криміналі, то пам'ятай, що я ні злодій, ні палій, ні розбишака, а терпів з панської ласки за те, що пильнував своєї праці...»* [11, с.23]; *«Казали пани, що це крадіжка, хоч я, бігме, чужої стеблинки не рнушив»* [11, с.10]; *«Бійтесь Бога та сумління майте. Та то чоловік, а не собака. Навіть не злодій, бо сидить за оленя. Велике діло — камеральний олень»* [11, с.37]; *«Суд окружний признає Степана Припоня винним у крадіжці і засуджує його на важку в'язницю протягом одного року... Очі чорні та розумні. Дивився ними на світ, начеб у нього на сумління не було ніякого гріха. Вдивляюся в те обличчя і не помічаю ніякого збочення, як це у злочинців помітити можна, ні одної рисочки, котра б указувала на те, що то небезпечний чоловік для людства»* [14, с.44]. М. Черемшина в оповіданні „Злодія зловили” створив образ злочинця, який викликає жалість у читача: *„Сиротою зустрівся він тільки з холодом та глумом. От уже третій день не мав нічого у роті”* [15, с.71].

Від випадків несправедливого засудження особи відрізнялися випадки, коли особа дійсно вчинила діяння, яке визнавалося народною правосвідомістю злочином: *«Я видів власними очима, як якийсь чоловік у Пишнівцях жінку втопив у Дністрі...Я це видів, та мені волосся ще нині дибом стає, коли згадаю, як то страшно»* [16, с.239]; *«Не раз чоловік здається таким богобоязливим, що хоч межі образи його постав, а нарешті виходить, що він давно заслужив на шибеницю...»* [16, с.240].

З точки зору соціології засудження до позбавлення волі є зміною соціального становища людини, тобто „злочинець” є і різновидом соціального статусу: *„Степана записали в арештантський список важких злочинців, поставили під міру й описали цілу його особу, начеб йому паспорт давали. ...Тепер знову повели в канцелярію, і директор в'язниці наказав завести до камери № 5. На відході сказав йому директор таку рацію: «Ти тепер арештант. Забудь, ким ти був досі. Поводься добре, то й тобі буде добре, а коли ні, то дивись: у нас на неспокійних духів ось що! — він показав рукою на грубі залізнi кайдани із здоровими вертгаймівськими колодками, що висіли рядком на кілочках. — Крім того, у нас ще темниця, тверде ложе, піст... Рушай!»* [11, с.6]; *«Замість гуцула-газди побачив себе арештантом, і страх як йому стало соромно. Тепер боявся людського ока»* [11, с.8]. У середовищі осіб, які з позицій позитивного права були злочинцями, а з точки зору соціології права становили окрему соціальну групу, діяли свої соціальні норми, а відтак їм була притаманна і групова моральна та правова свідомість:

*«Щоб ти знав, що я ввійтом у цій камері і що мене в усьому треба слухати, бо є такий кримінальний закон. У нас ще є такий закон, що про що ми тут говоримо, невільно нікому говорити ні словечка, хоч би і тельбухи з тебе сотали...» [11, с.11].*

В образі замовного вбивства в одному з оповідань Б. Лепкого передана моральна атмосфера відчуження людини, зневаги до людської гідності як умови вчинення злочину: *„убійники в Білгороді були заплачені як звичайні різники? Коштувала тая різнина щось триста тисяч... - Боже милий! Чого то нині не зробить чоловік для гроша!» [5, с.326].*

Нижче ми розглянемо декілька образів з повісті О. Кобилянської „Земля”, в яких відображена оцінка злочину різними особами. Так, розкаювання, хоча й неповне, стало власною правовою самооцінкою Сави, запізнілим усвідомленням свободи та наслідків її здійснення у конкретній ситуації: *„Лише одна-одніська вона. Вона (Анна.-Н.П.) була карою он тут для нього на землі. Все інше він немов у своїх руках держав. Від її першого нападу почав ходити до церкви» [3, с.268].* Оцінка злочину та особи злочинця у вказаній повісті передана через ненависть Анни, нареченої потерпілого: *„Її ніздрі задрожали, а очі спалахнули такою страшною ненавистю, що лячно ставало на неї глянути» [3, с. 253]; „Здавалося, що при звуку його імені (Сави. — Н.П.) прокидалося в ній життя і нерви напружувалися до крайності» [3, с.252]; „Блискавкою оглянувся, однак було уже запізно. Вона закинула йому обі руки за шийку і почала давити. Він ревноу, а відтак почалася боротьба. Страшна боротьба двох противників. Вона (Анна. — Н.П.) змінилася до непізнання» [4, с.269].* У правосвідомості матері злочинця материнська любов переважила соціально- правову оцінку того, що сталося: *„Інстинктивно відчула мати, що Анна вгадала якусь правду. Страшну правду, котра, що лише не поколибала землю, але заразом прокинулася ціла її материнська любов. Сава був тепер її одинока, остання дитина. Її все. Вона не зміла його втратити. Ні за що в світі. Лучче сповнила би очима своїми руками десять убивств, чим його втратити» [3, с.217]; „Її син був убивцею» [3, с.217].* У душі матері Сави боролися два почуття - материнська любов та материнська ненависть: у першій-втілене її егоїстично-материнське ставлення до Сави, в другій-зумовлена суспільними цінностями оцінка.

Довершеною з точки зору застосування психологічного підходу є реконструкція мотиву злочину О.Кобилянською на основі протиставлення егоїстичних інтересів Сави та Рахіри, які протистояли моралі традиційної селянської сім'ї: *„Мабуть, ні одна дівчина на світі не зміла так любити, як вона! В її обіймах він неначе змінився» [3, с.30]; „Його душа мов без внутрішнього, постійного життя мов без ладу стала. Чи, може, вже з дитинства така була?» [3, с.281]; „Вона (Рахіра.-Н.П.) випила з нього душевну благородність до останньої краплі, а стративши се-стратив і себе самого» [3, с.281].*

**Образи вини, покарання та покути.** Вина у творах художньої літератури відображає моральну оцінку діяння та його зв'язок з наслідками. Оскільки у теорії права сьогодні все ще переважає позитивно-правовий підхід до оцінки діяння, в тому числі і його суб'єктивної сторони, ми акцентуємо увагу саме на морально-правовій характеристиці діяння. Таке розуміння вини відображене у наступному образі: *„Кров пролита тобою в обороні своїй, в обороні товаришів твоїх, в обороні всіх бідних і нещасних, - не захищається тобі й не тяжитиме на твоїй совісті. Стережися пролити кров невинну, кров жінки і дитини, бо за неї будеш відповідати гірше всіх, бо тобі багато простилося і багато дозволено. Тож іди в свою Богом указану тобі путь — і будь чистим серед крові...» [8, с. 243].*

Залежно від того, хто оцінює діяння, слід розмежувати два випадки: а) коли

діяння оцінюється самою особою, яка його вчинила (вина у зв'язку із сумлінням) і б) коли оцінка дається іншими особами (потерпілим, сторонніми людьми, посадовими особами правоохоронних органів, суду тощо).

**Вина як самооцінка вчиненого.** Сутність вини як когнітивного вияву сумління передана у наступних образах: „*Страшний біль оповив її серце, коли освідомила собі, що це, властиво вона всьому виною*” [8, с.216]; „*коли сумління обтяжилося рядом убивств, а на руках незриму печаль вкрила людська кров, - о, цей піп не дурно затіяв сповідь*” [8, с.245]. Очевидно, що основною формою подолання вини у цьому значенні є моральне засудження особою самої себе, зокрема у формі сповіді: «*але покиньте думку мене зрадити, якби конче захотілося за це дістати похвалу, то перше висповідайтеся на смерть*» [11, с.20]. Якщо ж діяння не оцінювалося особою, яка його вчинила, як суспільно небезпечне, то не могло йтися і про вину: «*Боже, мій боже, за що на мене така тяжка кара? Хіба ж це крадіжка, що я у своєму вівсі диявольського оленя вбив? Коли ж бо я не міг інакше своєї праці впилювати*» [11, с.13]. Жорстокість стає можливою лише внаслідок втрати почуття сумління і здатності до співчуття, які пригнічуються пережитими особистими стражданнями — внутрішнє розчарування трансформується у ненависть до зовнішнього світу: «*Щодня вигадував нові муки. Щодня виводив їх на подвір'я. Їм відрубали руки і ноги, пекли гарячим залізом. Дехто не видержував і гинув. Двом, які zostалися, звелів повідкручувати голови. За жінкою він ні разу не пожалкував, і ніхто при ньому не смів за доброю панєю заплакати*» [10, с.628]; «*Після кожного такого походу Овруцький вертався до свого замка із здобиччю. Привозив кожного разу по кільканадцять пов'язаних «харцизів», щоб погратися, потішитися їх страшними муками*» [10, с.629]; «*Олекса в жару помсти за смерть Василя рішив піти на Мікуличин і спалити*» [8, с.243].

Звертає на себе увагу і усвідомлення соціальної сутності діянь та наслідків як передумова їх моральної та правової оцінки: «*І ту всю громаду дармоїдів треба було оплатити, нагородувати, і все те мусив утримувати поневолений український хлоп своєю працею, кривавим потом... Народ пух з голоду при тяжкій праці, а пани їли, аж животи тріщали*» [10, с.622]; «*Це нещастя вважала вона карою за злочинства, які вчинив її чоловік над бідним людом. Вона те бачила, вона те осуджувала, та не мала сили спинити. Тому-то благала вона своїх селян, щоб не проклинали її сина. Своє нещастя сприймала покірно, молячись за здоров'я своєї дитини та за щасливе її повернення*» [10, с.627].

**Покарання — це форма подолання, „зняття” неправ:** «*Моє сумління не спить, я бідних не кривджу. Повірте мені, що я раз одному конокрадові ребро зломив за те, що в бідного мужика вкрав пару конят. Мусив їх другої ночі сам відвести, бо погрозив, що скличу наш злодійський трибунал, а він страшніший, як той царський. У нас немає іншої кари, як смерть або каліцтво*» [14, с.62]. Відтак природно-правова сутність покарання як соціального діяння, ким би воно не вчинялося і незалежно від його позитивно-правової оцінки — це „зняття” неправ: «*Не по гроші ми там ідемо і не по здобич. А йдемо ми туди на покарання*» [8, с.298]; «*От коли б так тепер жив покійний Олекса Довбуш зі своїми легіниками, він би його, певно, визволив, відбив би і відплатив би поганим донощикам за нього, що йому своїми поганими язиками такого лиха нарobili*» [11, с.7].

**Несправедливе покарання — це форма неправ:** «*От-то правда на світі! Взяв вобронца вісім срібних, та коби хоч словечко сказав, обіззався... Недарма він казав, що Грицька мусять засудити, а коби хоч не дали великої кари. За те він і*

*вісім срібних узяв. За що ж кара, коли він нічого не винен, бо не вдарив ні разу?» [13, с.64]; «Я розумію: кара за побиття, - ну, то розумію; а я би й малої дитини не вдарив... Та я й її ні разу не вдарив, скарай мене, боже, але пострашити — то й того не можна?» [13, с.74]; «Сьогодні раненько прийшов за ним у хату жандарм з письмом із суду, що має його привести «на кару». Зразу налякався, хотів утекти, та не було куди. Жаль йому було розставатися з жінкою та діточками... Але годі було впертися, бо проти сили нічого не вдієш. Він пам'ятав, що його тягали по судах то в Кутах, то в Коломиї, відтак був над ним суд, і присудили йому шість місяців криміналу. А це, за що його судили, була така марниця, що справді не знати, за що треба аж шість місяців у в'язниці сидіти» [11, с.6-7].*

Ніщо так повільно, але неухильно підриває довіру до позитивного права, як непродумана, несправедлива та неефективна кримінально-правова репресія. І сьогодні можна зустрітися з численими фактами кричущих порушень прав людини у цій сфері, безглуздими обвинувальними вироками, випадками бездумного призначення покарання у вигляді позбавлення волі за злочини, які об'єктивно не становлять якоїсь значної суспільної небезпеки. Люди, чия вина не доведена, роками перебувають у нестерпних умовах слідчих ізоляторів. Побої та мордування, знущання над затриманими по підозрі у вчиненні злочинів та обвинуваченими стали звичною практикою у діяльності органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Умови утримання засуджених до позбавлення волі у місцях відбування покарання порушують вимоги міжнародних актів у сфері прав людини. Заходи, котрі вживаються владою, носять здебільшого пропагандистський характер, оскільки відсутня продумана системна державна політика у цій важливій сфері суспільної життєдіяльності, як, до речі, відсутні і політики та адміністратори, здатні її проводити у життя.

**Висновки.** Таким чином, діяльність всієї правоохоронної та судової системи є ще одним з чинників невідворотної ерозії влади, аж до втрати реальної керованості суспільством з боку держави. Гірко і сумно про це писати, але промовисті образи несправедливого судочинства та такого ж несправедливого покарання, створені українськими письменниками, зберігають свою ідейну, у тому числі і філософсько-правову, значущість, у чому ми схильні вбачати, на жаль, невмирущу цінність художньої літератури.

Вивчення національної літератури, зокрема викладених у ній у формі образів права філософсько-правових ідей, - це не просто забавка чи інтелектуальна розвага, а одне з основних джерел отримання знань про найбільш глибинні, потаємні соціально-психологічні механізми, які формують реакцію суспільства на ті чи інші події та явища у його житті. І зовсім не випадково, що у багатьох країнах, за традицією, на грошових знаках розміщують портрети визначних письменників та поетів, на їх честь називають вулиці та університети. Сфера цінностей, виразником якої є художня література, формує неповторний образ народу, стереотип його поведінки, забезпечує наступність поколінь. Найбільш видатні твори літератури та постаті письменників і поетів позначають цілі історичні епохи, як, наприклад, Данте, Петрарка, Сервантес, Гете, Пушкін, Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Василь Стефаник. Тому і практична політологія не може ігнорувати цей ідеологічний елемент соціальної системи.

Не було в українського народу іншої історії, а тому і немає іншої літератури. Зрештою, й іншого українського народу, ніж той, який є, яким би вже він там не був, також немає, подобається він таким комусь чи ні. Однак показово й те, що народ, чи не вся реальна історія якого позначена безправ'ям та несправедливістю, зберіг правове почуття, віру у конечну перемогу справедливості та права, а також здатність до жорстокої та безкомпромісної, як на іконі Юрія Змієборця, але вже *соціальної* боротьби за це право.



Художня література як вираження „народної душі” свідчить про деякі характерні особливості історично обумовленої правової свідомості українського народу. По-перше, український народ, як мало який інший, переконаний, вірить в існування справедливості та можливість її реального осягнення. По-друге, він переконаний у тому, що існуючий соціальний порядок побудований на „неправі”. По-третє, робиться висновок, що, оскільки земний, матеріальний, соціальний світ заснований на „неправі”, то утвердження в ньому справедливості пов’язане з подоланням „неправа”. По-четверте, подалання „неправа” завжди пов’язане із жорсткістю (помста, справедливе кримінальне покарання), яка жорсткість визнається правовою та справедливою. По-п’яте, чим більше у світі „неправа” („кривди”), а його, переконаний народ, завжди багато, тим більша жорсткість потрібна для його подолання. По-шосте, правова легітимність влади визначається її „справедливістю”, тобто здатністю застосовувати достатньо жорсткі та виправдані заходи у боротьбі з „неправом”. І тільки така влада користуватиметься авторитетом у народі.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Бачинін В. Соціально-правові суперечності як предмет філософії права / В. Бачинін // Вісник Академії правових наук України. — 1999. — № 1.
2. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія / Ю. Ю. Калиновський. — Х. : Право, 2008.
3. Кобилянська О. Земля : повість / Ольга Кобилянська // Твори. — Сімферополь : Крим, 1971.
4. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: монографія / Нонна Копистянська. — Львів : ПАІС, 2005.
5. Лепкий Б. В касині : оповідання / Богдан Лепкий // Вибрані твори : у 2 т. / упорядкув. та передм. Н. І. Білик, Н. І. Гавдики ; прим. Н. І. Білик. — К.: Смолоскип, 2007. — Т. 1. — С. 326—333. — (Розстріляне Відродження).
6. Спекторский Е. Юриспуденция и право // Юридический вестник. — М., 1913. — Кн. 2.
7. Франко І. Перехресні стежки : повість / Іван Франко // Украдене щастя : [вибрані твори]. — Х. : Фоліо, 2007. — С. 151—410. — (Українська класика).
8. Хоткевич Г. М. Довбуш : [повість] / Гнат Хоткевич // Авірон ; Довбуш: повісті, оповідання. — К. : Дніпро, 1990. — С. 243.
9. Чайковський А. Я. Бразилійський гаразд : повість / Андрій Чайковський // Олюнька : повісті та оповідання. — Львів : Каменярь, 1966. — С. 292.
10. Чайковський А. Я. Козацька помста : повість / Андрій Чайковський // Олюнька : повісті та оповідання. — Львів : Каменярь, 1966. — С. 628.
11. Чайковський А. Я. Краще смерть, як неволя : оповідання / Андрій Чайковський // Олюнька : повісті та оповідання. — Львів : Каменярь, 1966.
12. Чайковський А. Я. На уходах : повість / Андрій Чайковський // Олюнька : повісті та оповідання. — Львів : Каменярь, 1966. — С. 322.
13. Чайковський А. Я. Ні разу не вдарив : оповідання / Андрій Чайковський // Олюнька : повісті та оповідання. — Львів : Каменярь, 1966.
14. Чайковський А. Я. Хто винен : оповідання / Андрій Чайковський // Олюнька : повісті та оповідання. — Львів : Каменярь, 1966. — С. 62.
15. Черемшина М. Злодія зловили : оповідання / Марко Черемшина // Твори : в 2 т. — К. : Наук. думка, 1974. — Т. 1. — С. 71.
16. Черемшина М. Ласка : оповідання / Марко Черемшина // Твори : в 2 т. — К. : Наук. думка 1974. — Т. 1.